RAQAMLI TA’LIM TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLARI ORQALI O‘QUVCHILARNING NUTQINI O‘STIRISH METODLARI

Ikromova Nigora Avazbek qizi

Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti magistranti

Annotatsiya. Maqolada boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida raqamli ta’lim texnologiyalaridan foydalanib, o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirishning nazariy asoslari hamda amaliy metodlari yoritilgan. Nutq o‘stirishning lug‘at boyitish, tinglab tushunish, dialogik va monologik nutq, bog‘lanishli matn yaratish yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Interaktiv platformalar, multimedia, audio-video vositalar, raqamli hikoya (digital storytelling) va o‘yin texnologiyalarining darsdagi o‘rni ko‘rsatib berilgan. Shuningdek, nutqiy rivojlanishni baholash mezonlari va o‘qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta’lim, o‘qish savodxonligi, nutq o‘stirish, raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar, raqamli hikoya, lug‘at boyligi, bog‘lanishli nutq.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы и практические методы развития речи младших школьников на уроках читательской грамотности с использованием цифровых образовательных технологий. Описаны интерактивные платформы, мультимедийные ресурсы, цифровое повествование и критерии оценивания речевого развития.

Abstract. The article examines the theoretical foundations and practical methods of developing primary school pupils’ speech in reading literacy lessons through digital educational technologies. Interactive platforms, multimedia tools, digital storytelling and assessment criteria for speech development are discussed.

Keywords: primary education, reading literacy, speech development, digital technologies, interactive methods, digital storytelling.

Kirish

Bugungi kunda butun dunyo ta’lim tizimida o‘quvchilarning funksional savodxonligini, jumladan o‘qish savodxonligini shakllantirishga alohida e’tibor

qaratilmoqda. O‘qish savodxonligi faqat harf va so‘zlarni to‘g‘ri o‘qish ko‘nikmasi emas, balki matnni tushunish, undan ma’lumot olish, uni tahlil qilish, baholash va olingan bilimni o‘z nutqida ifodalash qobiliyatidir. Shu sababli o‘qish savodxonligi nutq madaniyati bilan uzviy bog‘liq.

O‘zbekistonda ta’lim sifatini oshirish, xalqaro baholash tadqiqotlarida o‘quvchilarning natijalarini yaxshilash, ta’limni raqamlashtirish borasida bir qator me’yoriy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, Prezidentning 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni bilan tasdiqlangan Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, 2020-yil 23-sentabrda qabul qilingan «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonun hamda «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi ta’limda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishning huquqiy asosini yaratadi.

Boshlang‘ich sinf yoshi nutqning shakllanishi uchun eng sezgir davrdir. Aynan shu bosqichda bola so‘z boyligini jadal kengaytiradi, fikrini izchil bayon etish ko‘nikmalarini egallaydi. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab o‘quvchilar matnni o‘qiy oladi, ammo o‘qiganini o‘z so‘zlari bilan so‘zlab berishda, savolga to‘liq javob qurishda, o‘z fikrini asoslashda qiynaladi. Bunga sabab darslarda ko‘pincha o‘qituvchi nutqining ustunligi, o‘quvchi nutqiy faolligining cheklanganligi va an’anaviy usullarning bir xilligidir.

Raqamli ta’lim texnologiyalari bu muammoni hal etishda keng imkoniyat yaratadi. Ular o‘quvchini ko‘rish, eshitish va harakat orqali faollashtiradi, motivatsiyani oshiradi, har bir bolaga o‘z sur’atida ishlash imkonini beradi. Maqolaning maqsadi – boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida raqamli texnologiyalar asosida nutq o‘stirish metodlarini nazariy asoslash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

1. Tadqiqotning nazariy asoslari

1.1. Nutq o‘stirish tushunchasi va yo‘nalishlari

Nutq o‘stirish – o‘quvchilarning tinglash, gapirish, o‘qish va yozish faoliyatlarini muntazam rivojlantirishga qaratilgan pedagogik jarayondir. Metodik adabiyotlarda nutq o‘stirishning quyidagi asosiy yo‘nalishlari ajratiladi:

1. Lug‘at ustida ishlash – yangi so‘zlarning ma’nosini tushuntirish, ularni nutqda to‘g‘ri qo‘llashga o‘rgatish, sinonim, antonim va ko‘p ma’noli so‘zlar bilan tanishtirish.

2. Gap va so‘z birikmalari ustida ishlash – gapni grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzish, savol-javob qurish.

3. Bog‘lanishli nutqni o‘stirish – matnni qayta hikoyalash, reja tuzish, o‘z fikrini bayon etish, fikr bildirish.

4. Talaffuz va ifodali o‘qish ustida ishlash – tovush va intonatsiya madaniyatini shakllantirish.

5. Tinglab tushunish ko‘nikmasini rivojlantirish – eshitilgan matnning mazmunini anglash va uni qayta ifodalash.

1.2. Psixologik-pedagogik asoslar

L.S. Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi g‘oyasiga ko‘ra, bola nutqi ijtimoiy muloqot jarayonida, kattalar va tengdoshlar bilan hamkorlikda rivojlanadi. Raqamli muhit bu hamkorlikni kengaytiradi: o‘quvchi guruhda ishlaydi, o‘z ishini boshqalarga taqdim etadi, izoh oladi. Jan Piaje bolaning bilish faoliyatini aniq obrazlar va harakatlar bilan bog‘ladi, bu esa boshlang‘ich sinfda ko‘rgazmalilik va multimedia vositalarining ahamiyatini asoslaydi.

R. Mayerning multimedia orqali o‘rganish nazariyasiga muvofiq, axborot matn va tasvir birgalikda berilganda, ayniqsa, ortiqcha bezaklardan xoli bo‘lsa, yaxshiroq o‘zlashtiriladi. Bu holat nutq o‘stirishda rasm, animatsiya va audio bilan boyitilgan matnlardan foydalanishni qo‘llab-quvvatlaydi.

Shuningdek, B. Blum taksonomiyasi o‘quv maqsadlarini eslab qolishdan ijodiy yaratishgacha bo‘lgan bosqichlarga ajratadi. O‘qish savodxonligi darslarida nutq o‘stirish ham shu izchillikda quriladi: o‘quvchi avval matnni eslaydi va tushunadi, so‘ng uni tahlil qiladi, baholaydi va o‘zi yangi matn yaratadi.

1.3. Raqamli ta’lim texnologiyalari mohiyati

Raqamli ta’lim texnologiyalari deganda o‘quv jarayonida kompyuter, planshet, interaktiv doska, mobil ilovalar, onlayn platformalar, multimedia va internet resurslaridan pedagogik maqsadda foydalanish tushuniladi. Boshlang‘ich sinfda ularning asosiy vazifasi o‘qituvchini almashtirish emas, balki o‘quvchining nutqiy faolligini oshiradigan qulay muhit yaratishdir.

2. O‘qish savodxonligi darslarida nutq o‘stirishdagi muammolar

Maktab amaliyotini kuzatish va pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish quyidagi muammolarni ko‘rsatadi:

– o‘quvchilar lug‘at boyligining cheklanganligi, ko‘p hollarda so‘zlarni ma’nosini tushunmasdan o‘qishi;

– savolga bir so‘zli javob berish, to‘liq gap bilan fikr bildirishda qiynalish;

– matnni qayta hikoyalashda izchillikning buzilishi;

– tinglab tushunish ko‘nikmasiga yetarli e’tibor berilmasligi;

– uyatchan va sust o‘quvchilarning darsda deyarli gapirmasligi;

– an’anaviy topshiriqlarning bir xilligi sababli qiziqishning pasayishi;

– nutqiy rivojlanishni baholashning aniq mezonlari yo‘qligi.

Raqamli vositalar ushbu muammolarning ko‘pchiligini bartaraf etishga yordam beradi, chunki ular o‘yin elementlari bilan motivatsiyani oshiradi, uyatchan bolaga ham ovoz chiqarib gapirish uchun xavfsiz muhit yaratadi va o‘qituvchiga har bir o‘quvchining taraqqiyotini kuzatish imkonini beradi.

3. Raqamli texnologiyalar asosida nutq o‘stirish metodlari

3.1. Multimedia taqdimotlar va rasmli matnlar yordamida lug‘at boyitish

Lug‘at ustida ishlash nutq o‘stirishning asosi hisoblanadi. Yangi so‘zning ma’nosi tasvir, audio va qisqa animatsiya bilan birgalikda berilganda bola uni oson eslab qoladi. Masalan, «Vatan» mavzusidagi darsda o‘qituvchi slaydda so‘zlarning rasmini ko‘rsatadi, so‘zning talaffuzini audio orqali eshittiradi, bola so‘zni takrorlaydi va u bilan gap tuzadi.

Amaliy mashq namunasi: «Rasm – so‘z – gap» usuli. 1. Slaydda rasm ko‘rsatiladi. 2. O‘quvchilar rasmga mos so‘zni topadi. 3. So‘zning ma’nosi izohlanadi, sinonim yoki antonimi aytiladi. 4. Har bir o‘quvchi shu so‘z ishtirokida o‘z gapini tuzadi.

Bunday ish uchun PowerPoint, Canva, Google Slides vositalaridan foydalanish mumkin.

3.2. Interaktiv o‘yin platformalari (Kahoot, Quizizz, Wordwall, LearningApps)

O‘yinli ta’lim boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun eng samarali usullardan biridir. Wordwall va LearningApps platformalarida so‘zlarni moslash, jumlani tartibga solish,

yetishmayotgan so‘zni topish, «tasodifiy g‘ildirak» kabi topshiriqlar tayyorlash mumkin. Kahoot va Quizizz esa matn mazmuni bo‘yicha tezkor so‘rov o‘tkazishga qulay.

Nutq o‘stirish nuqtai nazaridan muhimi shundaki, o‘yin natijasi bilan cheklanib qolmaslik kerak. Har bir to‘g‘ri javobdan so‘ng o‘qituvchi o‘quvchidan «Nima uchun shunday deb o‘ylaysan?» deb so‘raydi va u fikrini to‘liq gap bilan asoslaydi. Shu tariqa o‘yin nutqiy faoliyatga aylanadi.

3.3. Audio va video materiallar orqali tinglab tushunish ko‘nikmasini rivojlantirish

Tinglab tushunish nutq o‘stirishning ajralmas qismi bo‘lib, ko‘pincha e’tibordan chetda qoladi. Audio ertaklar, o‘zbek xalq og‘zaki ijodi namunalari, bolalar yozuvchilarining asarlari asosidagi qisqa videolavhalar quyidagi tarzda qo‘llanadi:

– **Tinglashdan oldin:** o‘quvchilar mavzu bo‘yicha taxmin qiladi («Sarlavhaga qarab, ertak nima haqida bo‘lishi mumkin?»).

– **Tinglash vaqtida:** matnning muhim joylarida to‘xtab, savol beriladi.

– **Tinglagandan so‘ng:** o‘quvchilar eshitganini qayta hikoyalaydi, qahramonlarni tavsiflaydi, voqealar ketma-ketligini tiklaydi.

Videolavhani ovozsiz ko‘rsatib, o‘quvchilarga voqealarni o‘zlari ovoz berib ifodalashni topshirish («Ovozsiz kino» usuli) nutqiy ijodkorlikni kuchaytiradi.

3.4. Raqamli hikoya (digital storytelling) metodi

Raqamli hikoya – o‘quvchi rasm, matn va ovozni birlashtirib qisqa hikoya yaratishidir. Bu metod bog‘lanishli nutqni, ijodiy tafakkurni va taqdimot ko‘nikmalarini bir vaqtda rivojlantiradi.

Bosqichlar: 1. O‘qilgan matn asosida hikoya rejasi tuziladi. 2. Har bir reja bandiga mos rasm tanlanadi yoki chiziladi. 3. O‘quvchi har bir slaydga o‘z ovozida izoh yozadi. 4. Tayyor ish sinfda yoki ota-onalar oldida taqdim etiladi. 5. O‘rtoqlar baholaydi va savol beradi.

Bu ishda Canva, Book Creator, Storyjumper kabi sodda vositalardan foydalanish mumkin. Boshlang‘ich sinfda ishni guruhlarda tashkil etish maqsadga muvofiq, chunki bolalar o‘zaro muloqotda fikr almashadi.

3.5. Ovoz yozish va «o‘zini eshitish» texnologiyasi

Telefon yoki planshetdagi diktofon ilovasi o‘quvchiga o‘z o‘qishi va hikoyasini yozib olib, qayta tinglash imkonini beradi. Bola o‘z nutqidagi xatolarni (noto‘g‘ri urg‘u, to‘xtashlar, so‘z takrorlari) sezadi va o‘zini tuzatadi. Bu metod, ayniqsa, uyatchan o‘quvchilar uchun foydali, chunki ular dastlab yolg‘iz o‘zi yozib, keyin o‘qituvchiga yuboradi. Oylik «Ovozli portfolio» yuritish orqali o‘quvchining nutqiy o‘sishini kuzatish mumkin.

3.6. Interaktiv doskada guruhli va dialogik ishlar

Interaktiv doska yordamida matn bo‘laklarini tartiblash, so‘zlarni sudrab joylashtirish, hikoya rejasini birgalikda tuzish kabi mashqlar tashkil etiladi. Dialogik nutqni o‘stirish uchun «Intervyu», «Mehmon bilan suhbat», «Qahramon bilan suhbat» rolli o‘yinlaridan foydalaniladi. O‘quvchilar juft bo‘lib savol-javob tuzadi, bir o‘quvchi muxbir, ikkinchisi ertak qahramoni rolini bajaradi.

3.7. Mnemik jadvallar va grafik organayzerlar

Raqamli muhitda tayyorlangan «Klaster», «Venn diagrammasi», «Bilaman – bilishni xohlayman – bilib oldim» (BBB) jadvallari fikrni tizimlashtirishga yordam beradi. O‘quvchi jadvalga tayanib, mantiqiy izchil monolog tuzadi. Masalan, ikki qahramonni taqqoslashda Venn diagrammasidagi umumiy va farqli belgilar asosida: «Ikkala qahramon ham mehnatsevar. Biroq birinchisi … , ikkinchisi esa …» kabi gaplar quriladi.

3.8. Matn bilan ishlash strategiyalarining raqamli shakli

Xalqaro tadqiqotlar (PIRLS, PISA) tajribasida qo‘llanadigan o‘qish strategiyalarini raqamli vositalar bilan boyitish mumkin:

Strategiya	Raqamli vosita	Nutqiy natija
Taxmin qilish	Interaktiv slayd, rasm	Fikr va farazni ifodalash
So‘rash (savol tuzish)	Padlet, Jamboard	Savol gap tuzish
Qisqacha bayon qilish	Audio yozuv	Matnni siqiq va izchil so‘zlash
Aniqlashtirish	Elektron lug‘at, ovozli lug‘at	Yangi so‘z ma’nosini tushuntirish
Xulosa chiqarish	Munozara, ovoz berish	Fikrni asoslash

4. Dars tashkil etish namunasi

Quyida 3-sinf o‘qish savodxonligi darsining «Xalq ertagi» mavzusi bo‘yicha qisqa namunaviy rejasi keltiriladi (dars davomiyligi 45 daqiqa).

Dars maqsadi: o‘quvchilar ertak mazmunini tushunadi, qahramonlarini tavsiflaydi, voqealarni izchil so‘zlab beradi, yangi so‘zlarni nutqida qo‘llaydi.

Bosqich	Vaqt	Faoliyat	Raqamli vosita
1. Motivatsiya	5 daq	Rasm asosida taxmin qilish, «Ertak nima haqida?»	Interaktiv slayd
2. Lug‘at ishi	7 daq	Yangi so‘zlar, ularning ma’nosi, gap tuzish	Wordwall, rasmli lug‘at
3. Tinglab tushunish	8 daq	Audio ertakni tinglash, savollarga javob	Audio material
4. Matn bilan ishlash	10 daq	Reja tuzish, qahramonlar tavsifi, Venn diagrammasi	Interaktiv doska
5. Nutqiy mashq	10 daq	Guruhlarda rollar bo‘yicha dialog, qayta hikoyalash	Diktofon, planshet
6. Yakun va baholash	5 daq	O‘z-o‘zini va o‘zaro baholash, refleksiya	Quizizz, baholash varaqasi

Bu darsda o‘qituvchi fasilitator vazifasini bajaradi: savol beradi, yo‘naltiradi, o‘quvchilarning nutqiy faolligini rag‘batlantiradi. Asosiy vaqt o‘quvchilarning gapirishiga ajratiladi.

5. Nutqiy rivojlanishni baholash

Nutqni baholashda faqat to‘g‘ri-noto‘g‘ri mezoni yetarli emas. Quyidagi mezonlar asosida baholash rubrikasi tuzish tavsiya etiladi:

Mezon	Yuqori daraja	O‘rta daraja	Past daraja
Mazmun to‘liqligi	Barcha asosiy voqealar ketma-ket aytiladi	Ba’zi voqealar tushib qoladi	Alohida bo‘laklar aytiladi
Lug‘at boyligi	Yangi so‘zlarni o‘rinli qo‘llaydi	Qisman qo‘llaydi	Qo‘llay olmaydi
Grammatik to‘g‘rilik	Gaplar to‘g‘ri tuzilgan	Kam xatolar	Ko‘p xatolar
Izchillik	Fikrlar mantiqiy bog‘langan	Ba’zan uziladi	Izchillik yo‘q
Ifodalilik va talaffuz	Aniq, ifodali	Qisman ifodali	Monoton, noaniq
Mustaqillik	Yordamsiz so‘zlaydi	Ba’zan yordam kerak	Doimiy yordam kerak

Raqamli vositalar baholashni qulaylashtiradi: Google Forms orqali o‘z-o‘zini baholash so‘rovnomalari, elektron portfolio, ovozli yozuvlar to‘plami o‘quvchining dinamikasini ko‘rsatadi. Ota-onalar ham farzandining yutuqlari bilan tanishib borishi mumkin.

6. Metodlarni qo‘llashda e’tibor beriladigan shartlar

Raqamli texnologiyalarni boshlang‘ich sinfda qo‘llashda quyidagilarga amal qilish zarur:

1. Pedagogik maqsadga muvofiqlik. Texnologiya maqsad emas, vosita. Har bir raqamli topshiriq aniq nutqiy natijaga yo‘naltirilishi kerak.

2. Salomatlik me’yorlari. Ekran bilan ishlash vaqti yosh xususiyatlariga mos, qisqa va dars davomida almashinib turishi lozim; ko‘z va tana mashqlari uchun tanaffuslar o‘tkaziladi.

3. Xavfsizlik. O‘quvchi ma’lumotlari himoyalanadi, kontent yoshiga mos bo‘lishi, o‘qituvchi tomonidan oldindan tekshirilishi kerak.

4. Muvozanat. Raqamli vositalar jonli muloqot, kitob bilan ishlash va qo‘lda yozishni siqib chiqarmasligi kerak.

5. Tenglik. Texnik imkoniyati kam o‘quvchilar uchun muqobil (qog‘ozdagi, guruhdagi) variantlar ko‘zda tutiladi.

6. O‘qituvchining raqamli kompetentligi. O‘qituvchi muntazam malaka oshirib, yangi vositalarni sinab ko‘rishi zarur.

7. Tavsiyalar

Tadqiqot va amaliy tahlil asosida quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

– har bir o‘qish savodxonligi darsida o‘quvchining og‘zaki nutq faoliyatiga kamida 15–20 daqiqa ajratish;

– bir darsda bir-ikkita raqamli vositani maqsadli qo‘llash, ularni ko‘paytirib yubormaslik;

– «o‘qi – tingla – gapir – yoz» izchilligini saqlash;

– uyatchan o‘quvchilar uchun audio yozuv va juftlikda ishlash usullaridan foydalanish;

– darslik matnlarini mahalliy ertaklar, maqollar, bolalar adabiyoti namunalari bilan boyitib, raqamli resurslarga aylantirish;

– har chorakda o‘quvchilar nutqiy portfoliosini yuritish va rubrikalar asosida taraqqiyotni baholash;

– ota-onalarni jarayonga jalb etish: uyda farzandi bilan birga audio hikoya yozish, raqamli kitob o‘qish.

Xulosa

Raqamli ta’lim texnologiyalari boshlang‘ich sinf o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilar nutqini o‘stirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Multimedia taqdimotlar lug‘at boyligini oshiradi, audio va video materiallar tinglab tushunishni rivojlantiradi, interaktiv o‘yin platformalari motivatsiyani kuchaytiradi, raqamli hikoya va ovoz yozish usullari bog‘lanishli monologik nutqni shakllantiradi, interaktiv doska va grafik organayzerlar dialogik nutq hamda mantiqiy fikrlashni qo‘llab-quvvatlaydi.

Shu bilan birga, ushbu metodlarning samaradorligi texnologiyaning o‘ziga emas, balki uning pedagogik jihatdan o‘ylangan holda qo‘llanishiga bog‘liq. O‘qituvchi har bir raqamli vositani aniq nutqiy maqsadga bo‘ysundirishi, o‘quvchini faol so‘zlovchiga aylantirishi va baholashni mezonlar asosida yuritishi lozim. Bunday yondashuv o‘quvchilarda nafaqat savodli o‘qish, balki o‘z fikrini erkin, izchil va madaniy ifodalash ko‘nikmasini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son Farmoni. «O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida».

2. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-son Farmoni. «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida».

4. Vygotsky L.S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986.

5. Piaget J. The Language and Thought of the Child. – London: Routledge, 1959.

6. Bloom B.S. (ed.). Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. – New York: David McKay, 1956.

7. Mayer R.E. Multimedia Learning. 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

8. Mullis I.V.S., Martin M.O. (eds.). PIRLS 2021 Assessment Framework. – Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center, 2019.

9. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2019.

10. Robin B.R. Digital Storytelling: A Powerful Technology Tool for the 21st Century Classroom // Theory Into Practice, 2008, Vol. 47, No. 3, pp. 220–228.

11. Boshlang‘ich sinflar uchun «O‘qish savodxonligi» darsliklari va o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanmalar. – Toshkent: Respublika ta’lim markazi.